

The Policy of the Second Pahlavi Government in Developing Relations with the Al Khalifah Kingdom after the Separation of Bahrain from Iran

Mohammad Jafar Chamankar*

Abstract

In 1970, after a complex process and subject to some hidden developments in the approaches of the superpowers to the Second Pahlavi, the territory of Bahrain was separated from Iran. Contrary to the common practice and custom in other countries, the imperial government quickly recognized this independence and then established extensive political, economic and cultural relations with the Al Khalifah rule until 1979 and tried to strengthen it comprehensively. The purpose of this article is to examine the reasons for adopting this policy by the Second Pahlavi government and the nature and recognition of the assistance provided by Iran, relying on the library research method. In conclusion, it is concluded that the policy of the Iranian imperial government in strengthening the foundations of the Al Khalifa monarchy in Bahrain after independence was subject to a set of regional and trans-regional factors that directly and indirectly influenced the Pahlavi government, the most important of which were the developments in the Persian Gulf and the Sea of Oman after the withdrawal of British forces in 1350 AH/1971 AD, Nixon's collective participation theory, and the selection of Iran as the main actor in this regional political and military transformation.

Keywords: Pahlavi II, Bahrain, Al Khalifa, Independence, Relations.

* Professor, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Urmia University, Urmia, Iran,
mj.chamankar@urmia.ac.ir

Date received: 18/01/2025, Date of acceptance: 12/04/2025

Introduction

In the early 1950s/70s, Bahrain was a collection of small and large islands located in the southwestern part of the Persian Gulf, between Qatar and the coast of Arabia, which was only 30 miles away. The total area of Bahrain was 255 square miles and its population was about 216,000. More than 95% of the population of Bahrain was Muslim, divided into two groups: the majority Shia with 80% and the minority Sunni with less than 20%, mainly of the Maliki faith. The Sunni royal family of Al Khalifa ruled Bahrain with the support of the British. The Al Khalifa were a branch of the Utub tribe living in the Najd region of Arabia, who migrated to the Persian Gulf in the 17th century due to local conflicts and livelihood problems, and settled specifically in Qatar. Under the leadership of Ahmad bin Mohammed Al Khalifa and taking advantage of the power vacuum in Iran during the Zand dynasty, they invaded Bahrain in 1783, ending the authority of the Iranian rulers of the said family and gaining control over the archipelago. On November 2, 1961, with the beginning of the reign of Isa bin Salman (born 1933 - died 1999), the process of separation from Iran accelerated and eventually Bahrain gained independence during his reign. The comprehensive relations of the second Pahlavi government with him were one of the main factors in the continuation of Isa bin Salman's rule and the ability to govern the country during the critical stage of the transition from a British protectorate to an independent political unit. Isa bin Salman was the twelfth emir of the Al Khalifa family, who is considered the founder of the new Bahrain.

Materials & Methods

Based on the library method and by examining the documented and official sources of this period, including the press and internal publications of the Ministry of Foreign Affairs, this article has tried to answer the following question:

–What were the relations of the Pahlavi II regime with the ruling family of this country after Bahrain's independence and why did the imperial government strengthen relations?

In the end, it is concluded that despite some protests in Iran against the sudden separation process of Bahrain, the Pahlavi II regime, following the argument of the peaceful nature of Iran's regional policy and avoiding future crises that would overshadow Tehran's new role in the Persian Gulf and the Sea of Oman, expanded comprehensive political, cultural, economic and financial relations with Bahrain. Due to the sensitivity and nature of the separation process, dozens of valuable books

and articles have been written, translated, and various conferences have been held on the history of Bahrain's relations with Iran from ancient times to the contemporary era, with the aim of providing abundant documentation on Iran's legal sovereignty over this archipelago. These sources have only addressed the political process of Bahrain's separation from Iran, especially since the mid-1940s/1960s, and in a clear vacuum and deficiency, the developments after Bahrain's separation and the nature and type of relations between the second Pahlavi government and the Al Khalifa family have been left silent. The most important source for recognizing the strong ties between Iran and Bahrain between independence and the collapse of the imperial government in 1979 are the various publications of this period, including the newspapers *Etelaat*, *Kayhan*, *Aindegan*, *Rastakhiz*, and some military publications such as the *Imperial Army*. Another reliable source is the internal publications and bulletins of the Ministry of Foreign Affairs at this time. Various departments under the Ministry of Foreign Affairs of the Imperial Government, according to the usual tradition, published and presented annual written reports with the aim of further identifying the developments in the regions under their responsibility. This series of publications, under the titles of "Green Book of Countries", "Annual Foreign Relations of Iran" with various countries of the world and "News and Documents" were made available in small numbers to interested parties, especially members of the Ministry of Foreign Affairs. For research on Iran's relations and foreign policy with Bahrain after independence, this collection of writings is considered a primary and documented source. During the Pahlavi era, the Ninth Department of the Ministry of Foreign Affairs was responsible for supervising Iran's foreign relations with the Arab states of the Persian Gulf and the Sea of Oman, and most of the material related to the developments in this region was published through the aforementioned department. "The Southern Territories of the Persian Gulf and the Sultanate of Oman" in 1971 and "The Relations of the Imperial Government with the Countries of Responsibility of the Ninth Political Department, the United Arab Emirates, Bahrain, Oman, and Qatar in Fifty Years of the Pahlavi Empire" written in 1976 are examples of these works. In the archives of documents available in Iran, there are very important unpublished documents of the developments in Bahrain in the contemporary period. Especially the Pahlavi era. A large part of these documents, which are in the unclassified section and legal and classified documents in the Ministry of Foreign Affairs, are of great importance.

As far as the author knows, the policy of Pahlavi II in strengthening the Al Khalifa family after the partition of Bahrain is one of the least known issues in the contemporary history of Iran and the Persian Gulf region, which has not been addressed so far, except for a few articles in the book "Iran's Role in the Persian Gulf" written by Mohammad Jafar Chamankar in 2017. This problem even exists in Latin and Arabic sources. As a result, this research can only be a chapter for better and more extensive studies.

Discussion & Result

The issue of Bahrain's separation from Iran was opposed by critical parties inside and outside Iran, including the Pan-Iranianists, the Third National Front, the Iranian Nation, and student organizations, who considered it a strategic mistake by the Iranian ruling apparatus. Nevertheless, officials and theorists of the second Pahlavi government considered it a rational policy. Supporters of Bahrain's cession presented the main reason for accepting Bahrain's separation from Iran as the illegitimacy of resorting to military force to resolve international problems and crises and the need to refer to the Security Council to resolve border disputes and contradictory claims of ownership and sovereignty. The Shah thought that by abandoning Bahrain, Tehran would gain influence among the moderate governments of the Arab world, especially the sheikhs of the Persian Gulf, and that by abandoning the claim of legal sovereignty over Bahrain and then developing comprehensive relations with the Al Khalifa family, it would deprive the radical Arab governments of any hostility towards Iran, and this would be taken away from them as a pretext for repeated attacks on Tehran's regional policy. From the perspective of the Pahlavi government, the issue of Bahrain's relationship with Iran was a fundamental issue that had to be analyzed in light of global developments, the stability of the Persian Gulf after Britain's withdrawal from the region in 1971, the power vacuum, and the new security role of the imperial government as one of the main foundations in implementing the Nixon Doctrine and its two-pillar policy. According to this official analysis, Bahrain was a scattered archipelago that lost its economic value due to the depletion of oil reserves and the end of the pearl trade era, and due to its distance from the coasts of Iran, it was not worth imposing risks and costs from hypothetical regional and trans-regional threats. In the end, it is concluded that despite some protests in Iran against the sudden separation process of Bahrain, the Pahlavi II regime, following the argument that Iran's regional policy

was peaceful and avoiding future crises that would overshadow Tehran's new role in the Persian Gulf and the Sea of Oman, expanded comprehensive political, cultural, economic and financial relations with Bahrain.

Conclusion

The separation of Bahrain from Iran in the early 1950s was one of the most critical events in the contemporary history of Iran and the rule of Pahlavi II, the negative consequences of which continued in later periods. Bahrain's independence was widely criticized, especially among groups opposed to the imperial government, who considered it a betrayal of Iran's territorial integrity. However, the Pahlavi regime, despite the fact that the Shah was aware of the negative public opinion in Iran, put the development of relations with Bahrain and the comprehensive strengthening of the Al Khalifa monarchy on its agenda. Iran's efforts to consolidate the foundations of the Bahraini monarchy in this decade were influenced by a series of regional and trans-regional political, economic, and military factors. After the withdrawal of British forces from the Persian Gulf and the selection of Iran as one of the main pillars in the US two-pillar theory and the collective partnership policy of Nixon and Kissinger, the Shah considered himself obliged to ensure stability throughout the Persian Gulf, including Bahrain. According to the thoughts of the imperial government, the prominent Iranian presence as a result of the expansion of peaceful relations with the sheikhs south of the Strait of Hormuz created new opportunities for Iran to expand its deterrent power and prove its patriarchal role to the Western world and the small emirate of the Persian Gulf in a calmer international security environment, while countering the attacks of radical Arab regimes, looking beyond the 1950s/1970s. Accordingly, Iranian politicians considered the value of this role to be much greater than preserving Bahrain, which from their perspective was a small country lacking economic capabilities, energy reserves, or military strategic importance, and preserving or not cooperating with it could potentially or actually undermine the new role of the Pahlavi government. According to another analysis, strengthening the foundations of the Al Khalifa monarchy could, in addition to expanding economic exchanges, be a model for other Arab countries in the Persian Gulf in trusting Iran's movements and developing relations. Iranian politicians also believed that developing relations with the Al Khalifa family could make Bahrain indebted and dependent on Iran, and while distancing them from the anti-Iranian policies of the hard-line Arabs, it would also

increase Tehran's bargaining power in negotiations with other countries in the region, which is the same model that was adopted in relation to Oman. Frequent visits by political, economic, cultural and sports delegations from Iran and Bahrain were part of this approach of the Pahlavi II government towards the Manama government, which was accompanied by much criticism from opponents of Bahrain's independence. The comprehensive assistance of the imperial government was one of the most important factors in the continuation of the Al Khalifa monarchy after independence, despite political crises and problems caused by the decline in oil production in the country. However, future developments, including the discovery of gas reserves in the Al-Khawf area of Bahrain containing more than 263 billion cubic meters of natural gas, the growth of oil processing industries including refinery construction, petrochemicals, ship repair, aluminum industry, banking, and commercial and financial services, showed that the Pahlavi government's prediction about Bahrain's lack of economic and regional value was not based on a correct analysis. From a political perspective, by the end of the second Pahlavi period, Bahrain also became strongly inclined towards Saudi Arabia and was placed alongside other sheikhs south of the Strait of Hormuz in criticizing the return of the three islands, using the title of the Arabian Gulf, rejecting the Shah's security arrangements, and supporting the formation of the Persian Gulf Cooperation Council Especially the Pahlavi era.

Bibliography

Documents

Ministry of Foreign Affairs Documents Archive, Document No. 1056-98-54

Archive of the National Library and Archives Organization of Iran "SACMA", Document ID 19525/297; 264/27327; 67545/293; 2719/264; 11415/220; 75850/240; 58978/240; 22688/297; 48922/297; 46931/297; 132860/240; 3534/234; 136624/240; 136624/240; 11415/220, 37362/230

Archives of the Islamic Revolution Documents Center, File No. 306, File No. 15, File Code 3-1213; File No. 306, File No. 7, File Code 3-1213; File No. 2515, File No. 28, File Code 1-20842

Books

Belgrave, Charles, (1980), *Lakh's Travelogue*, translated by Hossein Zolghadr, Tehran: Anahita Publications

Office of Political and International Studies, (1989), *Bahrain Green Book*, Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publications.

275 Abstract

Pahlavi Gazette, (1985), Gazette of the Fifty Years of the Pahlavi Empire, prepared by the Pahlavi National Library, Vol. 4, Paris: Soheil Publications

Masoudi, Farhad, (1975), The Victory of Smile, Tehran: Information Publications

Mir Fandarsky, Ahmad, (1983), In the Neighborhood of the Bear, Diplomacy and Foreign Policy of Iran from September 2, 1941 to February 19, 1978, Tehran: Nashr-e-Alam Publications

Ministry of Foreign Affairs, (1960), Foreign Relations of Iran in 1960, Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publications

Ministry of Foreign Affairs (1961c), Foreign Relations of Iran in 1961, Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publications

Ministry of Foreign Affairs: (1961b), Foreign Relations of Iran in 1961, Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publications.

Ministry of Foreign Affairs: (1973), Foreign Relations of Iran in 1973, Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publications.

Ministry of Foreign Affairs, (1975E), Foreign Relations of Iran in 1975, Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publications.

Ministry of Foreign Affairs, (1995), Selected Documents of the Persian Gulf, Volume 4, Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publications.

Ministry of Foreign Affairs, (1975), Foreign Relations of Iran in 1975, Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publications.

Ministry of Foreign Affairs, (1975), Foreign Relations of Iran in 1975, Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publications.

Ministry of Foreign Affairs, (1974), Foreign Relations of Iran in 1975, Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publications.

Ministry of Foreign Affairs, (1974), Relations of the Imperial Government with the Countries of Responsibility of the Ninth Political Department, United Arab Emirates, Bahrain, Oman, Qatar in Fifty Years of the Pahlavi Empire, Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publications

Articles

Amin, Hassan, (1987), How Did Bahrain Separate from Iran? Lessons for Today and Tomorrow, Hafez Magazine, Issue 46, November and December

Sabbaghian, Noushin, (2011), A Study of the Performance of the Iranian National Union School in Bahrain, Quarterly Journal of Historical Studies, Issue 33, Summer

Moqtadhar, Houshang, (1973), Iran's Renunciation of Its Claim to Bahrain, Quarterly Journal of the Faculty of Law and Humanities, Issue 13

Itla'at Publications, (1970), Etl'a'at Newspaper, 1979, Issue 12, Tehran: Etl'a'at Publications

Etl'a'at Newspaper, 10/1/1349; 16/1/1349; 15/1/1349; 18/1/1349; 19/1/1349; 24/1/1349; 25/3/1349; 24/2/1349; 2/14/1349; 2/26/1349; 2/27/1349; 28/2/1349; 14/7/1349; 2/3/1349; 3/3/1349; 4/3/1349; 5/3/1349; 24/3/1349; 26/3/1349; 28/9/1349; 24/5/1350; 7/3/1352;

Omid Iran Newspaper, No. 817, 1349
Aindegan Newspaper, 1/10/1348; 22/1/1349; 1352 Esfand 22
Paigham Emrooz Newspaper, 11/4/1349
Peik Khojasteh Newspaper, 31/3/1349,
Khorasan Newspaper, 22/2/1351
Rah Mardom Newspaper, 5/27/1350
Rastakhiz Newspaper, 6/1/1357
Kayhan Newspaper, 110/15/1350,
Mojahid Newspaper, 10/2/1350
Mardom Newspaper, 11/19/1353
Quarterly Journal of Foreign Trade Statistics of Iran, No. 4, 1352
Middle East Market Magazine, No. 13, New Volume, Serial No. 178, Tuesday, Esfand 19, 1351
Imperial Army Monthly, No. 2, 1349
Publication of the Shuraat Ma Printing and Publishing Organization, 1353

Arabic

Zouid Al-Jashami, Ahmad Yunus, (2016), Bahrain between the British occupation and Iranian claims, even the achievement of independence in 1971, Journal of the Basic Education Faculty of Educational and Human Sciences / Babol University, October, Issue 29, pp. 623-642

English

McCoy, Eric A, (2008), Iranians in Bahrain and the United Arab Emirates, Migration, Minorities, and Identities in the Persian Gulf Arab, The University of Arizona
RUBIN, MICHAEL, (2014), Are Bahraini Shi'ites Puppets of Iran?, American Enterprise Institute, June
Salehi Esfahani, Hadi, Hashem Pesaran.m, (2008), The Iranian Economy in the Twentieth Century: A Global Perspective, Iranian Studies, Vol. 42, No. 2 (Apr., 2009), pp. 177-211

سیاست دولت پهلوی دوم در توسعه مناسبات با پادشاهی آل خلیفه پس از جدایی بحرین از ایران

محمد جعفر چمنکار*

چکیده

در سال ۱۳۴۹ ش / ۱۹۷۰ م پس از فرایندی پیچیده و تابع برخی تحولات پنهان در رهیافت‌های ابرقدرت‌ها با پهلوی دوم، سرزمین بحرین از ایران تجزیه گردید. دولت شاهنشاهی برخلاف شیوه متداول و عرف در سایر کشورها، به سرعت این استقلال را به رسمیت شناخت و سپس تا سال ۱۳۵۷ ش / ۱۹۷۹ م مناسبات گسترده سیاسی، اقتصادی و فرهنگی را با حاکمیت آل خلیفه برقرار نمود و در تقویت همه‌جانبه آن کوشید. هدف از این نوشتار بررسی علل اتخاذ این سیاست از سوی دولت پهلوی دوم و چگونگی و شناخت کمک‌های ارائه شده از سوی ایران باتکیه بر روش پژوهش کتابخانه‌ای می‌باشد. در فرجام نتیجه گرفته می‌شود که سیاست دولت شاهنشاهی ایران در تقویت پایه‌های پادشاهی آل خلیفه در بحرین پس از استقلال، تابع مجموعه‌ای از عوامل منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای بود که دولت پهلوی را مستقیم و غیرمستقیم تحت تأثیر خود قرار داد که مهم‌ترین آن تحولات حوزه خلیج فارس و دریای عمان پس از خروج نیروهای انگلیسی در سال ۱۳۵۰ ش / ۱۹۷۱ م، نظریه مشارکت جمعی نیکسون و انتخاب ایران به عنوان بازیگر اصلی در این دگردیسی سیاسی و نظامی منطقه‌ای بود.

کلیدواژه‌ها: پهلوی دوم، بحرین، آل خلیفه، استقلال، مناسبات.

* استاد گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران، mj.chamankar@urmia.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۲۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۲۳

۱. مقدمه

بحرین در ابتدای دهه ۵۰ش / ۷۰م، مجموعه‌ای از جزایر کوچک و بزرگ بود که در قسمت جنوب غربی خلیج فارس و مابین قطر و ساحل عربستان که تنها ۳۰ مایل با آن فاصله داشت، قرار می‌گرفت. کل مساحت بحرین ۲۵۵ مایل مربع و جمعیت آن حدود ۲۱۶ هزار نفر بود. بیش از ۹۵٪ جمعیت بحرین مسلمان بودند که به دو گروه اکثریت شیعه با ۸۰٪ و اقلیت سنی با کمتر از ۲۰٪ و عمدتاً از آیین مالکی تقسیم می‌شدند. خاندان پادشاهی سنی مذهب آل خلیفه با حمایت بریتانیا بر بحرین حکومت می‌کردند. آل خلیفه شاخه‌ای از قبیله عتوب ساکن در منطقه نجد عربستان بودند که در قرن ۱۷م به علل درگیری‌های محلی و مشکلات معیشتی به خلیج فارس مهاجرت نموده و به طور خاص در قطر ساکن شدند. آنان با هدایت احمد بن محمد آل خلیفه و با استفاده از خلأ قدرت در ایران عصر زندیه، در سال ۱۷۸۳م با حمله به بحرین، به اقتدار حاکمان ایرانی آل مذکور پایان داده و بر این مجمع‌الجزایر استیلا یافتند. در دوم نوامبر ۱۹۶۱ با آغاز سلطنت عیسی بن سلمان (زاده ۱۹۳۳- مرگ ۱۹۹۹م)، روند جدایی از ایران سرعت گرفت و در نهایت در زمان حکومت او، بحرین استقلال یافت. روابط همه‌جانبه دولت پهلوی دوم با وی، یکی از عوامل اصلی استمرار حاکمیت عیسی بن سلمان و توانایی اداره کشور در مرحله بحرانی گذار از یک سرزمین تحت‌الحمایه بریتانیا به یک واحد سیاسی مستقل بود. عیسی بن سلمان دوازدهمین امیر از خاندان آل خلیفه بود که او را مؤسس بحرین جدید می‌دانند:

امیران خاندان محلی آل خلیفه

- ۱- خلیفه بن محمد بن خلیفه (۱۱۹۰ - ۱۱۹۷ ق / ۱۷۷۶ - ۱۷۸۳ م)
- ۲- احمد بن محمد بن خلیفه (۱۱۹۷ - ۱۲۰۹ ق / ۱۷۸۳ - ۱۷۹۴ م)
- ۳- سلمان بن احمد بن محمد بن خلیفه (۱۲۰۹ - ۱۲۳۶ ق / ۱۷۹۴ - ۱۸۲۱ م)
- ۴- عبدالله بن احمد بن محمد بن خلیفه (۱۲۳۶ - ۱۲۶۵ ق / ۱۸۲۱ - ۱۸۴۹ م)
- ۵- محمد بن خلیفه بن سلمان (۱۲۵۸ - ۱۲۸۴ ق / ۱۸۴۲ - ۱۸۶۷ م)
- ۶- علی بن خلیفه بن سلمان (۱۲۸۴ - ۱۲۸۶ ق / ۱۸۶۷ - ۱۸۶۹م)
- ۷- محمد بن خلیفه بن سلمان (۱۲۸۶ ق / ۱۸۶۹م)
- ۸- محمد بن عبدالله بن خلیفه (۱۲۸۶ ق / ۱۸۶۹م)

سیاست دولت پهلوی دوم در توسعه مناسبات ... (محمدجعفر چمنکار) ۲۷۹

- ۹- عیسی بن علی بن خلیفه (۱۲۸۶ - ۱۳۵۱ ق / ۱۸۶۹ - ۱۹۳۲ م)
- ۱۰- حمد بن عیسی بن علی (۱۳۵۱ - ۱۳۶۱ ق / ۱۹۳۲ - ۱۹۴۲ م)
- ۱۱- سلمان بن حمد بن عیسی (۱۳۶۱ - ۱۳۸۱ ق / ۱۹۴۲ - ۱۹۶۱ م)
- ۱۲- عیسی بن سلمان آل خلیفه (۱۳۸۱ - ۱۴۱۹ ق / ۱۹۶۱ - ۱۹۹۹ م)
- ۱۳- حمد بن عیسی بن سلمان آل خلیفه (۱۴۱۹ ق / ۱۹۹۹ م تاکنون)

نوشتار حاضر بر اساس شیوه کتابخانه‌ای و با بررسی منابع مستند و رسمی این برهه از جمله مطبوعات و انتشارات درون‌سازمانی وزارت امور خارجه سعی نموده است به سؤال ذیل پاسخ دهد:

- روابط حاکمیت پهلوی دوم پس از استقلال بحرین با خاندان حکومتگر این کشور چگونه بوده و چرا دولت شاهنشاهی به تحکیم مناسبات پرداخت؟

در پایان نتیجه گرفته می‌شود که باوجود برخی اعتراضات در ایران نسبت به فرایند جدایی ناگهانی بحرین، حاکمیت پهلوی دوم با پیروی از استدلال صلح‌جویانه بودن سیاست منطقه‌ای ایران و دوری نمودن از بحران‌های آینده که نقش‌آفرینی جدید تهران را در حوزه خلیج فارس و دریای عمان تحت‌الشعاع قرار می‌داد، به گسترش همه‌جانبه روابط سیاسی، فرهنگی و اقتصادی و مالی با بحرین پرداخت.

۲. پیشینه تحقیق

به علت حساسیت و چگونگی فرایند جدایی، در مورد تاریخ روابط بحرین با ایران از دوره باستان تا عصر معاصر و باهدف ارائه مستندات فراوان در مورد حاکمیت قانونی ایران بر این مجمع‌الجزایر، ده‌ها کتاب و مقالات متعدد ارزشمند، تألیف و ترجمه و همایش‌های مختلف برپاشده است. این منابع تنها به روند سیاسی تجزیه بحرین از ایران بخصوص از اواسط دهه ۴۰ ش / ۶۰ م پرداخته‌اند و در یک خلا و نقیصه آشکار، تحولات پس از جدایی بحرین و چگونگی و نوع روابط دولت پهلوی دوم با خاندان آل خلیفه مسکوت گذارده شده است. مهم‌ترین منبع برای بازشناسی پیوندهای مستحکم ایران با بحرین مابین استقلال تا فروپاشی دولت شاهنشاهی در سال ۱۳۵۷، نشریات متنوع این دوره از جمله روزنامه‌های اطلاعات، کیهان، آیندگان، رستاخیز و برخی نشریات نظامی مانند ارتش شاهنشاهی می‌باشد. منبع موثق دیگر نشریات و آگاهی‌نامه‌های درون‌سازمانی وزارت امور خارجه در این مقطع

است. ادارات مختلف تابعه وزارت امور خارجه دولت شاهنشاهی بنا به سنت معمول، باهدف شناسایی بیشتر تحولات مناطق تحت مسئولیت خود، گزارش‌ها مکتوب سالیانه را منتشر و ارائه می‌نمودند. این سلسله انتشارات تحت عناوین «کتاب سبز کشورها»، «روابط خارجی سالیانه ایران» با دول مختلف جهان و «نشریه اخبار و اسناد» در شمار اندک در دسترس علاقه‌مندان و به‌ویژه اعضای وزارت خارجه قرار می‌گرفت. برای کندوکاو درباره روابط و سیاست خارجی ایران با بحرین پس از استقلال، این مجموعه نوشتار از منابع دست‌اول و مستند محسوب می‌گردد. در عصر حاکمیت پهلوی، اداره نهم وزارت امور خارجه مسئولیت نظارت بر روابط خارجی ایران با دولت‌های عرب خلیج فارس و دریای عمان را بر عهده داشت و عمده مطالب مربوط به تحولات این منطقه از طریق اداره مذکور انتشار می‌یافت. «سرزمین‌های جنوبی خلیج فارس و سلطان‌نشین عمان» در سال ۱۳۵۰ و «روابط دولت شاهنشاهی با کشورهای حوزه مسئولیت اداره نهم سیاسی، امارات متحده، بحرین، عمان، قطر در پنجاه سال شاهنشاهی پهلوی» تألیف سال ۱۳۵۵، نمونه‌ای از این آثار می‌باشد.

در بایگانی‌های اسناد موجود در ایران، مدارک غیر منتشره بسیار مهمی از تحولات بحرین در دوره معاصر به‌ویژه عصر پهلوی وجود دارد. بخش عمده‌ای از این اسناد که در جزء غیر طبقه‌بندی‌شده و اسناد حقوقی و طبقه‌بندی‌شده در وزارت امور خارجه وجود دارد، از اهمیت بسیار فراوانی برخوردار هستند.

تا آنجا که نگارنده می‌داند سیاست پهلوی دوم در تقویت خاندان آل خلیفه پس از تجزیه بحرین، یکی از کم شناخته‌ترین مسائل تاریخ معاصر ایران و منطقه خلیج فارس می‌باشد که به‌جز مطالب اندکی در کتاب «نقش‌آفرینی ایران در خلیج فارس» نگارش محمدجعفر چمنکار در سال ۱۳۹۶، تاکنون به آن پرداخته نشده است. حتی این مشکل در منابع لاتین و عربی نیز وجود دارد. در نتیجه این پژوهش تنها می‌تواند بایی برای مطالعات بهتر و افزون‌تر باشد.

۳. مبانی نظری

– علل و انگیزه تقویت پادشاهی آل خلیفه در بحرین از سوی پهلوی دوم:
مسئله جدایی بحرین از ایران با مخالفت‌های احزاب متقدم داخلی و خارج از ایران از جمله پان‌ایرانیست، جبهه ملی سوم، ملت ایران و تشکل‌های دانشجویی قرار گرفت و آن را

اشتباه راهبردی از سوی دستگاه حاکمیت ایران دانستند (آرشیو مرکز اسناد انقلاب اسلامی، شماره پرونده ۳۰۶، شماره کاربرگ ۱۵، کد پرونده ۳-۱۲۱۳؛ شماره پرونده ۳۰۶، شماره کاربرگ ۷، کد پرونده ۳-۱۲۱۳؛ شماره پرونده ۲۵۱۵، شماره کاربرگ ۲۸، کد پرونده ۱-۲۰۸۴۲). با این وجود مقامات و نظریه‌پردازان دولت پهلوی دوم آن را سیاست عقلانی دانستند. طرف‌داران واگذاری بحرین، عمده‌ترین دلیل پذیرش انتزاع بحرین از ایران را عدم مشروعیت توسل به نیروی نظامی برای حل معضلات و بحران‌های بین‌المللی و لزوم مراجعه به شورای امنیت برای حل و فصل اختلافات مرزی و دعاوی متناقض مالکیت و حاکمیت وانمود کردند. شاه فکر می‌کرد که با صرف نظر کردن ایران از بحرین، تهران در میان دولت‌های میانه‌رو جهان عرب و بخصوص شیوخ خلیج فارس نفوذ خواهد کرد و گذشت از دعوی حاکمیت قانونی بر بحرین و سپس توسعه روابط همه‌جانبه با آل خلیفه، هرگونه دشمنی با ایران را از دولت‌های تندرو عرب سلب خواهد کرد و این دستاویز برای حملات مکرر به سیاست منطقه‌ای تهران، از آنان گرفته می‌شد (امین، ۱۳۸۶: ۶۱). از دیدگاه دولت پهلوی موضوع رابطه بحرین با ایران، مسئله ریشه‌ای بود که می‌بایست با نگرش به تحولات جهانی، ثبات خلیج فارس پس از خروج بریتانیا از این منطقه در سال ۱۹۷۱، خلأ قدرت و ایفای نقش جدید امنیتی دولت شاهنشاهی به عنوان یکی از پایه‌های اصلی در اجرای دکترین نیکسون و سیاست دو ستون آن را تحلیل نمود (مقتدر، ۱۳۵۲: ۱۵۰؛ کیهان، ۱۳۵۰: ۳/۱۱۰/۱۵). بر اساس این تحلیل رسمی، بحرین مجمع‌الجزایر پراکنده‌ای بود که به علت اتمام ذخائر نفت و پایان عصر تجارت مروارید، ارزش اقتصادی خود را ازدست داده و به علت فاصله آن با سواحل ایران، ارزش تحمیل خطر و هزینه از سوی تهدیدات فرضی منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را نداشت، چنان‌که عباس مسعودی رئیس مؤسسه اطلاعات و یکی از حامیان پنهان جدایی بحرین، ارزش سالیانه نفت این کشور را تنها ۵ میلیون لیره دانست (مسعودی، ۱۳۵۴: ۲۵۴-۲۵۵). همچنین از دیدگاه دولت پهلوی با تقویت مناسبات و ارائه انواع کمک‌های سیاسی، فرهنگی و اقتصادی، امکان دور نمودن خاندان آل خلیفه از بریتانیا و وابسته نمودن آن به تهران به عنوان یکی از مراکز قدرت و نفوذ ایران در جنوب تنگه هرمز وجود داشت. روزنامه آیندگان با پیروی از سیاست حکومتی در مورد بحرین، می‌نویسد:

ایران دوراندیشانه به مشاورها و گفتگوهای با دولت‌ها و حکومت‌های ذی‌نفع در این منطقه پرداخت. از این مهم‌تر کوشش‌های عملی برای رفع پاره‌ای اختلافات ناشی از

حالت بلامتکلیف و نامعین زاده صد و پنجاه سال حضور و سلطه بیگانه، صورت گرفت. قراردادهای تعیین حدود در خلیج فارس پیاپی بسته شد و اموری که ممکن بود در تحولات آینده اهمیت و حساسیت بیشتری پیدا کند به رضایت دو طرف فیصله یافت. سیاست ایران از این جهت و از جهات دیگر در خلیج فارس بی نقص بوده است. در دو سه ساله گذشته به هیچ موردی نمی توان برخورد که از جانب ایران فرصتی برای روشن کردن محیط و برقراری دوستی و همکاری بیشتر، فوت شده باشد. یا کمترین اقدامی در جهت تشدید وضع به عمل آمده باشد. نه غفلتی در کار بوده است، نه بدخواهی. ایران آشکارا واقعیات اوضاع را از همان آغاز دیده است و بر طبق آنها عمل کرده است (آیندگان، ۱/۱۰/۱۳۴۸: ۳).

براین اساس مقارن با فرایند جدایی، مسئله انتخابات در بحرین و سرنوشت آن، مورد بحث و بررسی های محافل سیاسی و مطبوعاتی در ایران قرار گرفت (امید ایران، ش ۸۱۷، ۱۳۴۹: ۲). پیروی از سیاست صلح جویانه ایران و ستایش آن در سطوح بین المللی، مهمترین مشخصه این گونه تحلیل ها بود، این سیاست بخشی از نظریه جدید سیاست خارجی امریکا نیز بود، چنانکه نیکسون در مرداد ۱۳۵۲ گفت: «سیاست صلح شاهنشاه در منطقه انفجار آمیز خاورمیانه قابل درک و مورد قبول است» (نشریه سازمان چاپ و انتشارات شهرت ما، ۱۳۵۳: ۱۶). اردشیر زاهدی وزیر خارجه ایران در جلسه علنی مجلس شورای ملی در ۹ فروردین ۱۳۴۹، ضمن تاکید بر سیاست صلح جویانه ایران و ضرورت «خط مشی منطقی و دنیا پسندی» در مورد مسئله جدایی بحرین، عنوان نمود: «اکنون با توجه به تحولات فعلی و آینده خلیج فارس، ضرورت حل این مشکل دیرین بیشتر از هر موقع دیگر احساس می شود» (آرشیو اسناد وزارت امور خارجه، سند شماره ۱۰۵۶-۹۸-۵۴-مورخ ۱۳۴۹ ش).

اطلاعات در تفسیری در مورد جدایی بحرین، نوشت:

نتیجه هرچه باشد، بزرگترین مانع در راه استقرار صلح و امنیت و ثبات در راه استقرار صلح و امنیت و ثبات خلیج فارس را از میان برده است. با ارائه راه حلی برای مشکل بحرین، ایران یک بار دیگر سیاست صلح جویانه خود را به جهانیان ثابت کرده است دیگر دشمنان ایران روی آن را نخواهد داشت که از سیاست ایران به عنوان سیاستی یاد کنند که چشم طمع به ذخایر خلیج فارس دوخته است (اطلاعات، ۱۰/۱/۱۳۴۹: ۱)؛

ایران را می توانند به عنوان یک برادر بزرگتر و دلسوز، مدافع آرمان ترقی خواهانه و استقلال طلبانه خود به شمار آورند و مثل گذشته نیروی مادی و معنوی این کشور را

سیاست دولت پهلوی دوم در توسعه مناسبات ... (محمدجعفر چمنکار) ۲۸۳

ضامن با ارزشی برای حفظ سلامت محیط و امنیت و ثبات خلیج فارس محسوب دارند (همان، ۱۳۴۹/۱/۱۶: ۱۳؛ ۱۳۴۹/۱/۱۵: ۱۴ و ۱).

مطبوعات هم صدا، سیاست دولت پهلوی در حل مشکلات منطقه را دلیل توانمندی و حسن نیت آن نسبت به همسایگان در خلیج فارس تحلیل می‌کردند (همان، ۱۳۴۹/۱/۱۸: ۱۴ و ۱۹؛ ۱۳۴۹/۱/۱۶ و ۱۴؛ ۱۳۴۹/۱/۲۴: ۱ و ۴)؛ که این «سیاست مدبرانه تصویر خیرخواهانه ای از ایران» بر جای خواهد گذارد (پیک خجسته، ۱/۳/۳۱: ۱ و ۴).

وزارت خارجه ایران نیز در «کتاب سبز» خود با اشاره به رویداد بحرین عنوان کرد که «ایران توسل به زور را عامل اجرای سیاست و کسب افتخارات ملی نمی‌داند» (همان، ۱۳۴۹/۳/۲۵: ۱ و ۴؛ ساکما، ۲۹۷/۱۹۵۲۵). هویدا نخست وزیر با اشاره به این تحول اظهار داشت لازم بود تدابیر دوراندیشانه‌ای برای حفظ منافع جهانی ملت ایران اتخاذ گردد (اطلاعات، ۱۳۴۹/۲/۲۴: ۱ و ۴).

سناتور عباس مسعودی رئیس موسسه اطلاعات نیز طی سخنانی در وزارت کشور، نتایج پذیرش استقلال بحرین از سوی ایران را

«بر طرف گشتن ابرهای تیره در آسمان روابط با ملل عرب بر سر این این موضوع، دوستی و حسن مناسبات و ایجاد روابط میان ایران و بحرین، پیدایش همبستگی، اتحاد و اتفاق کامل میان کلیه کشورها و ملل خلیج فارس، پیشگامی ایران در حوادث آینده خلیج فارس و سیادت مقتدرانه آن پس از خروج عناصر انگلیسی» دانست (همان، ۱۳۴۹/۱۴/۲: ۵).

مقارن با این تحولات، شیخ زاید بن سلطان آل نهیان امیر ابوظبی به ایران مسافرت نموده و ضمن دیدار با مقامات ارشد، از سیاست مسالمت آمیز ایران در قبال مسئله بحرین قدردانی کرد (همان، ۱۳۴۹/۲/۲۶: ۱). هویدا نخست وزیر نیز اظهار داشت اقدام ایران راه را برای همکاری «برادرانه» در تمام زمینه‌ها باز کرده است و در نتیجه به توسعه اقتصادی امارات خلیج فارس نیز کمک خواهد گردید (همان، ۱۳۴۹/۲/۲۷: ۱؛ ۱۳۴۹/۲/۲۸: ۴ و ۱). شاه در مراسم افتتاح اجلاسیه جدید مجلسین سنا و شورای ملی که در تاریخ سه شنبه ۱۳۴۹/۷/۱۴/۱۰/۱۹۷۰م، برگزار شد، مسئله بحرین، علل پذیرش این سیاست و نتایج حاصل آن را بر اساس همان خط فکری، این گونه تحلیل نمود:

ما در مورد جزایر بحرین با لزوم اتخاذ یک تصمیم تاریخی مواجه شدیم. می‌دانید که این جزایر چگونه در ۱۵۰ سال پیش از ایران جدا شدند و کسی چه می‌داند که در

این مدت در آنجا چه فعل و انفعالاتی شده و تعداد جمعیت به چه نسبت و طریقی عوض شده است و آیا در حال حاضر اکثریت مردم آن سرزمین با الحاق به ایران احیاناً موافق یا طرفدار استقلال هستند؟ اگر احیاناً اکثریت طرفدار اشغال آنجا با نیروی قهریه از طرف ما باعث بروز یک دشمنی دامنه‌داری می‌شد که برای ما ضرر آن از نفع بیشتر بود (همان، ۱۳۴۹/۷/۱۴: ۱ و ۲۴).

مهنامه ارتش شاهنشاهی به‌عنوان یکی از نشریات نظامی رسمی نیز با تبعیت از سخنان شاه، استقلال بحرین را چنین تجزیه و تحلیل کرد:

سیاست ایران بر این مبنا بود که پس از خروج نیروهای انگلیسی از منطقه خلیج برابر این [خط‌مشی] بود و ایران نمی‌توانست در عین حالی که مشغول مبارزه با بحرین است، راه دوستی خود را با سایر کشورها و واحدهای سیاسی خلیج هموار کند. باتوجه به عدم حکومت ایران بر بحرین به مدت صد و پنجاه سال، جز دشمنی و لشکرکشی و مخالفت، امری را مسجل نمی‌ساخت. پذیرش استقلال برای نشان‌دادن حسن‌نیت و دیپلماسی صلح بود (مهنامه ارتش شاهنشاهی، ش ۲، ۱۳۴۹: ۸).

به گفته شاه، گرایش به صلح و جذب قلوب، نماینده سیاست کلی ایران در خلیج فارس بوده است (همان)، براین اساس بود که روزنامه مجاهد عنوان نمود: «شاهنشاه ایران بار دیگر عملاً ثابت کردند که کلمات شاهانه وزنه‌ای سنگین‌تر از گفتارهای دیگران دارد» (مجاهد، ۱۳۵۰: ۱/۱۰/۲).

داریوش همایون (۱۳۰۷-۱۳۸۹ش) مدیرعامل روزنامه آیندگان و یکی دیگر از موافقان جدایی بحرین نیز با پیروی آشکار از چنین برداشتی، نوشت:

ایران گره کور بحرین را به یک ضربت باز کرده است و همه نیرو خود را به صحنه خلیج فارس آورده است. سرزمین‌های پیرامون خلیج فارس این تغییر را پیوسته بیشتر احساس می‌کنند. آنها به کشف همسایه‌ای ناآشنا می‌شوند که می‌تواند آنچه را که می‌خواهند، بدان‌ها بدهد. قدرت دفاعی آن، تضمینی برای حفظ ایشان از مداخله خارجی و خرابکاری داخلی است. نیروی اقتصادی‌اش مکملی برای بازارهای آنان است (آیندگان، ۱۳۴۹/۱/۲۲: ۵).

۴. توسعه مناسبات سیاسی و نظامی ایران با بحرین پس از استقلال

الف- پیوندهای سیاسی و دیپلماتیک

گزارش استقلال بحرین در جلسه مورخ دوشنبه ۲۱ اردیبهشت ماه ۱۳۴۹ شورای امنیت طی قطعنامه‌ای تصویب شد (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۵: ۶-۷؛ میرفندرسکی، ۱۳۸۲، ۲۱۲). این گزارش در ۱۳۴۹/۲/۲۴ در مجلس شورای ملی و به تاریخ ۱۳۴۹/۲/۲۸ در مجلس سناى ایران نیز با اکثریت قاطع به تصویب رسید (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۵: ۲۵). با تصویب این گزارش از طرف مجالس شورای ملی و سنا فصل جدیدی در روابط ایران با بحرین گشوده شد و در خردادماه همان سال یک هیئت حسن‌نیت از جانب ایران به ریاست منوچهر ظلی معاون سیاسی وقت وزارت خارجه به آن کشور رهسپار شد و مقدمات مبادله موافقت‌نامه دوجانبه فراهم گشت (اطلاعات، ۱۳۴۹/۳/۲: ۴ و ۱۳۴۹/۳/۳: ۱؛ ۱۳۴۹/۳/۴: ۴ و ۱؛ ۱۳۴۹/۳/۵: ۴ و ۱). پادشاه بحرین نیز در همین زمان مراتب دوستی و همکاری با تهران را اعلام داشت (اطلاعات، ۱۳۴۹: ۱۵).

پس از بازگشت این هیئت، روابط ایران و بحرین به سرعت گسترش یافت. شیخ خلیفه بن سلمان برادر حاکم و رئیس شورای دولتی بحرین به دعوت وزیر امور خارجه ایران در تاریخ ۲۳ خردادماه ۱۳۴۹ به تهران مسافرت نمود. وی با شاه و مقامات مختلف ایرانی مذاکراتی را انجام داد و پیرامون مسائل مورد علاقه دو کشور به گفتگو با شاه و سایر مقامات ایرانی پرداخت و از عدم مسئله مورد اختلافی مابین طرفین سخن گفت (همان، ۱۳۴۹/۳/۲۴: ۴ و ۱؛ ۱۳۴۹/۳/۲۶: ۲۳ و ۱؛ وزارت امور خارجه، ۱۳۴۹: ۶۷). شاه نیز در ۱۳۴۹/۳/۲۵ طی نامه‌ای به حاکم بحرین، خشنودی خود را از برقراری روابط دوستانه بین ایران و بحرین اعلام داشت:

از برقراری روابط دوستانه با برادران بحرینی خشنود و از ملاقات با جناب شیخ خلیفه بن سلمان آل خلیفه بسیار مسرور شدیم و یقین داریم که دیدار ایشان و هیئت اعزامی بحرین از ایران و تماس و تبادل نظرات آنان با مقامات ایرانی و استحضار طرفین از نظریات همدیگر در زمینه‌های مختلف صفحه جدیدی در روابط دوستی و همکاری و حسن تفاهم بین دو کشور و دو ملت مسلمان و هم‌جوار خواهد گشود. روش ایران نسبت به مسائل خاورمیانه و تصمیم مثبت و مسالمت‌آمیزی که درباره روابط خود با بحرین اتخاذ نموده‌ایم یک پدیده حسن هم‌جواری و مسالمت‌آمیز است و ما از احساسات آن حضرت که در این زمینه اظهار داشته‌اید صمیمانه سپاسگزاریم و اطمینان

می‌دهیم که روش ایران نسبت به برادران مسلمان همواره بر پایه‌های علائق روحی اسلامی و نیت خیرخواهانه و مسالمت‌آمیز استوار بوده و در محافل بین‌المللی مبنی بر تأیید خواسته‌های آنان می‌باشد. رجاء واثق داریم که دوره جدید روابط ایران و بحرین در حفظ و تأمین صلح و ثبات و پیشرفت منطقه خلیج فارس سهم بسزایی ایفا کند. دوام صحت و سعادت و عزت آن حضرت و پیشرفت و رفاه روزافزون مردم شریف بحرین را از درگاه خداوند متعال مسئلت می‌دارم (وزارت امور خارجه، شماره سند ۶۸، ج ۴، ۱۳۷۴، ۲۰۰-۲۰۱).

در ۲۸ آذر ۱۳۴۹ عیسی بن سلمان حاکم بحرین به ایران مسافرت و با شاه و سایر مقامات دیدار و گفتگو نمود (ساکما، شناسه سند ۲۶۴/۲۷۱۹). او در سخنانی، از سیاست خردمندانه، آینده‌نگرانه و صلح‌طلبانه ایران در منطقه خلیج فارس ستایش کرد (اطلاعات، ۱۳۴۹: ۴/۹/۲۸ و ۱). شاه نیز با تبریک استقلال بحرین عنوان نمود که از عضویت منامه در سازمان ملل پشتیبانی می‌کند (اطلاعات، ۱۳۵۰/۵/۲۴: ۱ و ۲ و ۱۷؛ وزارت امور خارجه، ۱۳۴۹: ۶۸).

تعیین حدود فلات قاره ایران و بحرین نیز پس از تحولات جدیدی که در سال ۱۳۴۹ رخ داد مورد توجه قرار گرفت و نمایندگان ایران و بحرین طی مذاکرات مقدماتی که در تهران به عمل آمد با نظرات یکدیگر آشنایی پیدا کردند و در آستانه سفر حاکم بحرین مذاکرات قبلی در منامه ادامه یافت و سرانجام «تذکاریه‌ای» (یادداشتی) در این باب در تاریخ ۲ دی‌ماه سال ۱۳۴۹ در تهران امضا و مبادله گردید و قرار شد این مقاوله‌نامه به‌صورت موافقت‌نامه تحدید حدود فلات قاره تنظیم و امضا شود (گاهنامه پنجاه‌سال شاهنشاهی پهلوی، ج ۴، ۱۳۶۴: ۱۹۷۴). در سال ۱۳۴۹ شیخ عیسی بن سلمان آل خلیفه حاکم بحرین آمادگی خود را برای شرکت در مراسم جشن‌های دو هزار و پانصدساله اعلام داشت (وزارت امور خارجه، ۱۳۴۹: ۶۸).

در سال ۱۳۵۰ گام‌های مؤثری در جهت بسط و توسعه روابط ایران و بحرین برداشته شد. شیخ محمد بن سلمان آل خلیفه برادر امیر بحرین به شیراز و اصفهان مسافرت کرد (ساکما، شناسه سند ۲۹۳/۶۷۵۴۵). در دوم تیرماه ۱۳۵۰ برابر ۲۳ ژوئن ۱۹۷۱م، اردشیر زاهدی وزیر امور خارجه در اجابت دعوتی که قبلاً از طرف امیر بحرین از او به‌عمل آمده بود؛ در رأس هیئتی به بحرین سفر نمود. این مسافرت سهم زیادی در شکل‌دهی به مناسبات آینده ایران و بحرین داشت و در ضمن همین بازدید بود که هیئت ایرانی از نیت

نهایی مقامات بحرینی مبنی بر اعلام رسمی و بین‌المللی استقلال مطلع گردید. مقامات بحرینی هم از پشتیبانی همه‌جانبه دولت شاهنشاهی ایران آگاه شدند. در ۲۱ مرداد ۱۳۵۰، یوسف شراوی رئیس اداره عمران و امور مهندسی بحرین و فرستاده ویژه امیر بحرین که حامل پیام وی به شاه بود، به ایران مسافرت نمود و قصد دولت بحرین را مبنی بر اعلام استقلال، رسماً به اطلاع دولت ایران رسانید که مورد پذیرش طرف ایرانی قرار گرفت؛ بنابراین در تاریخ ۲۴ مرداد ۱۳۵۰ برابر با ۱۵ اوت ۱۹۷۱ یادداشت پایان اعتبار پیمان‌های ۱۸۸۲ و ۱۸۹۲ میلادی بحرین و بریتانیا، مبادله و استقلال بحرین اعلام گردید و متعاقباً در ۳۰ شهریور ۱۳۵۰ دولت بحرین به‌عنوان صد و بیست و نهمین عضو سازمان ملل متحد به عضویت این سازمان جهانی درآمد.

دولت ایران پیرو سیاست تقویت خاندان آل خلیفه، از نخستین کشورهایی بود که استقلال بحرین را به رسمیت شناخت. در تاریخ ۷ شهریورماه ۱۳۵۰ اعلامیه برقراری روابط سیاسی بین دو کشور در سطح سفارت در تهران و منامه انتشار یافت و در تاریخ ششم آذرماه ۱۳۵۰ منوچهر سپهبدی اولین سفیر ایران در بحرین به منامه پایتخت آن وارد شد و استوارنامه خود را به امیر بحرین تقدیم نمود و به‌این ترتیب فصلی نوین در روابط ایران و بحرین گشوده شد (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۰: ۹۴-۹۵).

در اردیبهشت‌ماه سال ۱۳۵۱ هیئتی به ریاست سید محمود العلوی وزیر دارائی و اقتصاد بحرین برای تبادل اسناد تصویب موافقت‌نامه تحدید حدود فلات قاره ایران و بحرین که در تاریخ ۲۷ خردادماه ۱۳۵۰ در منامه به امضا رسیده بود، به ایران آمد و در روز ۲۴ اردیبهشت طی مراسمی در کاخ وزارت امور خارجه مبادله شد. در این هیئت چند تن از کارشناسان حقوقی بحرین عضویت داشتند (خراسان، ۱۳۵۱/۲/۲۲: ۸). خلعتبری وزیر امور خارجه ایران پس از مبادله اسناد مذکور ضمن سخنانی از امضای این قرارداد اظهار خشنودی نمود و اظهار داشت: «امیدوارم این قرارداد که اولین سند سیاسی بین دو کشور است، مقدمه انعقاد قراردادهای دیگر در زمینه‌های بازرگانی و اقتصادی بین ایران و بحرین باشد و روابط دو کشور روزبه‌روز استوارتر گردد» (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۱: ۴۷).

۱. اعلام استقلال بحرین در نشریات رسمی ایران

۲. حمایت ایران از بحرین پس از استقلال

همچنین سید محمود العلوی وزیر دارائی و اقتصاد ملی بحرین نیز در تأیید گفته‌های وزیر امور خارجه ایران اظهار داشت:

من و هیئت همراهم خوشوقت هستیم که این فرصت فرخنده دست داد تا یکبار دیگر از ایران دوست، تجدید دیدار کرده و مورد پذیرایی و استقبال دولت شاهنشاهی و ملت

دوست ایران قرار گرفتیم، این قرارداد سرآغاز برقراری روابط اقتصادی و بازرگانی استوارتر با دولت شاهنشاهی می‌باشد (همان).

در تاریخ ۱۳۵۱/۵/۳۱ عبدالعزیز عبدالرحمن بوعلی، اولین سفیر بحرین وارد ایران شد و استوارنامه خود را تقدیم شاه ایران کرد. همچنین در اواخر آذرماه همین سال نیز حمید رهنما وزیر اطلاعات و جهانگردی ایران برای شرکت در مراسم جشن اولین سالگرد استقلال بحرین به آن کشور سفر کرده و با شیخ علی بن خلیفه امیر بحرین ملاقات و مذاکره نمود (همان: ۴۸).

در تاریخ ۱۳۵۲/۴/۲ شیخ عیسی بن محمد آل خلیفه معاون وزارت اطلاعات بحرین به دعوت حسینعلی انواری معاون فنی وزارت اطلاعات و جهانگردی ایران در رأس هیئتی به مدت یک هفته به ایران مسافرت کرد و با نخست‌وزیر، وزیر امور خارجه و وزیر اطلاعات ملاقات و درباره گسترش همکاری‌های دو کشور در امور اطلاعاتی مذاکره نمود. همچنین در مهرماه ۱۳۵۲ در ملاقاتی که در جریان برگزاری بیست و هشتمین اجلاس مجمع عمومی سازمان ملل متحد در نیویورک بین خلعتبری وزیر امور خارجه ایران و شیخ محمد بن مبارک وزیر امور خارجه بحرین صورت گرفت، روابط بین دو کشور و مسائل مطرح شده در دستور اجلاس مزبور مورد تبادل نظر قرار گرفت (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۲: ۳۸). در این سال مجلس بحرین تأسیس شد، بدون آنکه به معنای واقعی انتخابات آزاد و حضور مردم، آن را به وجود آورده باشد. این مسئله موجب انتقادات گوناگون داخلی شد. حکومت پادشاهی آل خلیفه در تقابل با مردم این مجلس را تعطیل نمود و حتی از انتخابات جدید نیز جلوگیری کرد (Rubin, 2014: 2). همچنین شورای مؤسسان بحرین در خرداد ۱۳۵۲ نخستین قانون اساسی این کشور شامل ۱۰۸ ماده را تدوین کرد. پس از این در مورد تعیین میزان درآمد امیر بحرین و خانواده او اختلاف نظر به وجود آمد (اطلاعات، ۱۳۵۲/۳/۷: ۲). ایران این بحران که پایه‌های حکومت عیسی بن سلمان آل خلیفه را به شدت به خطر انداخت را امری داخلی دانست و خواستار آرامش و رفع اختلافات طرفین شد.

به دعوت رسمی امیرعباس هویدا نخست‌وزیر، شیخ خلیفه بن سلمان آل خلیفه برادر امیر بحرین و نخست‌وزیر آن کشور از تاریخ ۳ تا ۶ خردادماه ۱۳۵۴ در رأس هیئتی از ایران بازدید نمود و با شاه ملاقات و پیام امیر بحرین را تقدیم وی کرد. وی همچنین با دیگر مقامات ایرانی ملاقات و مذاکراتی را پیرامون مسائل مورد علاقه طرفین انجام داد. امیرعباس هویدا نخست‌وزیر ایران نیز متقابلاً به دعوت نخست‌وزیر بحرین از تاریخ ۸ تا ۱۰ آذرماه

۱۳۵۴ به طور رسمی از بحرین دیدار نمود. در این سفر غلامرضا کیانپور وزیر اطلاعات و جهانگردی و عده‌ای از مقامات کشوری هویدا را همراهی می‌کردند. در این سفر هویدا با امیر بحرین و نخست‌وزیر و سایر مقامات بحرینی ملاقات و در زمینه توسعه همکاری‌های دوجانبه و مسائل بین‌المللی مذاکراتی را انجام داد. امیرعباس هویدا قبل از مراجعت از بحرین ضمن مصاحبه‌ای با خبرنگاران اظهار داشت: «این دیدار نشان از روابط دوستانه بین ایران و کشورهای عربی کرانه خلیج فارس» است (همان: ۴۴ - ۴۵). او عالی‌رتبه‌ترین مقامی ایرانی بود که پس از استقلال بحرین از این کشور دیدار می‌کرد. وی در این سفر طی یک مصاحبه مطبوعاتی درباره روابط ایران و بحرین اظهار داشت:

من اطمینان دارم که همکاری ثمربخش بین ایران و بحرین بر اساس منافع مشترک دو کشور روزبه‌روز گسترش خواهد یافت و با استفاده از این فرصت برای همه برادران خود در منطقه آرزوی امنیت، آرامش و خوشبختی تحت تعالیم عالی‌ه اسلامی دارم (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۴: ۴۴).

در سال ۱۳۵۵ نیز مناسبات ایران و بحرین بر اساس همکاری ادامه یافت. در این سال عباسعلی خلعتبری وزیر امور خارجه ایران برای نخستین‌بار از بحرین دیدار نمود. وی در مذاکراتی که با وزیر امور خارجه بحرین داشت، درباره مناسبات بین دو کشور گفت: «از لحاظ سیاسی روابط دو کشور در بهترین سطح ممکن است و مطمئنم که در آینده به همین نحو پیشرفت خواهد داشت و از این حیث نه تنها اشکالی وجود ندارد، بلکه فکر می‌کنم حتی موضوعی برای مذاکره نداشته باشیم». وزیر امور خارجه بحرین نیز درباره روابط بین دو کشور اظهار داشت: «دو کشور ایران و بحرین خیلی به هم نزدیک هستند و ما می‌توانیم در تمام زمینه‌ها، همکاری‌های مشترک داشته باشیم، در مسئله امنیت خلیج فارس و زمینه‌های سیاسی و اقتصادی باید راهی پیدا کنیم که این همکاری‌ها را توسعه بدهیم» (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۵: ۴-۵).

آخرین سفر شیخ عیسی بن سلمان آل خلیفه به تهران در سال ۱۳۵۷ اتفاق افتاد و او در ضیافت رسمی شام در کاخ نیاوران در حضور شاه، از علاقه‌مندی به تداوم پیوندهای فی‌مابین سخن گفت (ساکما، شناسه سند ۲۷۳۲۷/۲۶۴).

روابط سیاسی ایران و خاندان آل خلیفه تا سال ۱۳۵۷ و سقوط خاندان شاهنشاهی پهلوی با جدیت ادامه یافت و هر دو کشور از منافع متقابل یکدیگر در محافل سیاسی بخصوص در حوزه خلیج فارس و دریای عمان، پشتیبانی می‌کردند.

ب- روابط نظامی و امنیتی

به دعوت شاهپور غلامرضا پهلوی برادر و آجودان مخصوص شاه، در تاریخ ۱۸ اردیبهشت ۱۳۵۲ شیخ حمدین عیسی آل خلیفه ولیعهد و وزیر دفاع بحرین در رأس هیئتی مرکب از ۱۲ نفر از مقامات عالی‌رتبه دولت بحرین به ایران مسافرت کردند. ولیعهد بحرین در این سفر با شاه و هویدا و عده‌ای از مقامات دولتی ایران مذاکره نمود (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۲: ۳۸).

در اوایل سال ۱۳۵۳ در حادثه‌ای نادر، ناو نیروی دریایی ایران با نام زال از تاریخ ۲۵ تا ۲۹ اردیبهشت از بحرین بازدید نمود. فرمانده و افسران ناو پس از ورود به بندر سلمان با امیر بحرین و شیخ حمد ولیعهد آن کشور ملاقات نمودند. ولیعهد بحرین ضمن استقبال از فرماندهان و افسران نیروی دریایی ایران اظهار داشت:

برای ما مایه افتخار و سربلندی است پس از سالیان دراز که نیروهای بیگانه حفظ امنیت خلیج فارس را بر عهده داشتند، اکنون نیروی دریایی شاهنشاهی تحت رهبری اعلیحضرت همایون شاهنشاه آریامهر به آن پایه از قدرت رسیده است که می‌تواند به تنهایی و بدون نیاز به کمک نیروهای بیگانه امنیت و آرامش خلیج فارس را حفظ کرده و ضامن ثبات این منطقه باشد (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۳: ۴۸).

این سخنان در تأیید بخشی از سیاست جدید منطقه‌ای ایران در حوزه خلیج فارس و دریای عمان پس از خروج نیروهای انگلیسی و مسئله خلأ قدرت بود.

۵. گسترش روابط فرهنگی و اجتماعی ایران و بحرین

الف- مناسبات فرهنگی آموزشی

روابط فرهنگی و اجتماعی ایران و بحرین با اعلام استقلال این کشور رو به گسترش نهاد. در این میان مهم‌ترین خصوصیات فرهنگی بین ایران و بحرین، اعتقادات مذهبی، زبان و آداب و رسوم اجتماعی، سنت‌ها و عادات متداول در میان ایرانی‌الاصول‌های جامعه بحرین و مردم کرانه‌ها و پس‌کرانه‌های جنوب و جنوب شرقی ایران بود. به مدت بیش از نیم‌قرن سه دبستان احمدیه، اتحاد ملی و اخوت که کلیه برنامه‌های آموزشی آنها همانند برنامه‌های آموزشی مدارس ایران بود و از سوی نیکوکاران و بازرگانان علم‌دوست ایرانی تأسیس شده بود، در بحرین فعالیت داشت (ساکما، شناسه سند ۲۹۷/۲۲۶۸۸؛ ۲۹۷/۴۸۹۲۲). این مراکز

نخست از سوی انجمن سعادت در بوشهر اداره می‌شد و آموزگاران و معلمان آن از بوشهر به بحرین اعزام می‌شدند. اغلب دانش‌آموزانی که در این مدارس ثبت‌نام می‌کردند، ایرانی‌الاصل بودند (دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۸۸: ۲۱۰). مدرسه اتحاد ملی پس از استقلال به زیر اداره بحرین رفت و از آن به‌عنوان مدرسه آموزش فرزندان سفارت ایران استفاده شد (صباغیان، ۱۳۹۰: ۱۲۲). در تاریخ ۲۷/ ۱۰/ ۱۳۵۳ احمد هوشنگ شریفی وزیر آموزش و پرورش ایران که مشغول دیدار از کشورهای عربی خلیج فارس بود، از بحرین دیدن نمود و ضمن ملاقات با امیر بحرین و وزیر آموزش و پرورش و سایر مقامات بحرینی، مذاکراتی در زمینه بسط و گسترش مناسبات فرهنگی بین دو کشور به عمل آورد (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۳: ۴۸).

تحصیل دانشجویان بحرینی در دانشگاه‌های ایران یکی از همکاری‌های فرهنگی فی‌مابین بود. در سال ۱۳۴۹ هفت دانشجوی بحرینی در رشته‌های مختلف در دانشگاه شیراز به تحصیل مشغول شدند (وزارت امور خارجه، ۱۳۴۹: ۶۸). در سال ۱۳۵۰ نیز تعدادی دانشجوی بحرینی با استفاده از بورس و همچنین به طور آزاد در دانشگاه‌های ایران مشغول به تحصیل بودند (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۰: ۹۵). همچنین در سال ۱۳۵۱ تعداد ۴ بورس تحصیلی از طرف دانشگاه مشهد در اختیار دانشجویان بحرینی گذاشته شد (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۱: ۴۹). در سال ۱۳۵۲ دولت ایران تعداد ۸ بورس تحصیلی به داوطلبان بحرینی اختصاص داد (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۲: ۳۸). در سال ۱۳۵۴ دولت ایران بیش از بیست بورس تحصیلی در اختیار دانشجویان بحرینی قرار داد که بیشتر این دانشجویان در دانشگاه فردوسی مشهد در رشته علوم دینی مشغول به تحصیل شدند (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۴: ۴۵).

ب- روابط ورزشی

ورزش نیز در این دوران به عنوان عاملی برای توسعه روابط طرفین استفاده شد. در تاریخ ۱۳۵۱/۹/۲۹ تیم فوتبال باشگاه تاج ایران که تحت مدیریت سپهبد پرویز خسروانی (۱۳۰۱-۱۳۹۴ش) قرار داشت، برای انجام مسابقات دوستانه با تیم فوتبال بحرین به منامه مسافرت کرد. در سال ۱۳۵۲ تیم ملی فوتبال جوانان ایران برای انجام چند مسابقه دوستانه فوتبال به بحرین مسافرت نمود. تهیه لوازم ورزشی مورد نیاز باشگاه فردوسی بحرین از سوی سازمان

سیاست دولت پهلوی دوم در توسعه مناسبات ... (محمدجعفر چمنکار) ۲۹۳

تربیت بدنی و تفریحات سالم ایران در این سال، از دیگر اقدامات در جهت تقویت پیوندهای فرهنگی ورزشی بود (ساکما، شناسه سند ۱۳۵۳۴/۲۳۴).

تیم فوتبال جوانان ایران در دی ماه سال ۱۳۵۴ به بحرین سفر کرد و در روز ۳۰ دی ماه مسابقه دوستانه ای با تیم ملی بحرین انجام داد (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۴: ۴۵).

ج- بخش گردشگری

گردشگری بخش دیگری از روابط رو به گسترش میان دو کشور بود. بیشتر این افراد شیعیان بحرینی بودند که برای زیارت حرم امام رضا به مشهد، حضرت معصومه به قم و شاهچراغ به شیراز مسافرت می کردند. در نه ماهه اول سال ۱۳۵۴، تعداد ۹۱۹۷ نفر از جهانگردان بحرینی به ایران مسافرت کردند و از آثار تاریخی و اماکن متبرکه ایران دیدن نمودند (همان: ۴۶). براین اساس تا پایان سلسله پهلوی قراردادهای متعدد فرهنگی میان دو کشور در زمینه توسعه همکاری های فرهنگی، علمی و آموزشی منعقد گردید (ساکما؛ شناسه سند ۲۹۷/۴۶۹۳۱) که می توان به موافقت نامه فرهنگی فی مابین در اواخر حاکمیت پهلوی در دولت جمشید آموزگار اشاره نمود (ساکما، شناسه سند ۲۴۰/۱۳۲۸۶۰).

۶. تقویت بخش اقتصادی و بازرگانی بحرین

الف- حضور سنتی عناصر اقتصادی ایرانی در بحرین

روابط اقتصادی و بازرگانی ایران و بحرین در دوره پهلوی دوم همگام با سایر تحولات فرهنگ و اجتماعی رو به گسترش بود و این کشور یکی از بازارهای سنتی کالاهای ایرانی به شمار می رفت. گروه های تاجر ایرانی الاصل در بحرین از جمله خانواده های ثروتمند آل فخر و آل موید دارای نفوذ فراوان بودند. آنان به درجه ای از توانایی مالی رسیده بودند که با تأسیس صرافی به مقامات بحرینی وام پرداخت می کردند و حتی پست های مهمی در کابینه های دولتی و وزارت خانه های بهداشت و اطلاعات را در اختیار داشتند. پس از جدایی بحرین و به دنبال تقاضای زیاد برای نیروی کار ماهر، صدها ایرانی از مناطق جنوب و جنوب شرقی کشور به بحرین مهاجرت نمودند و در نتیجه حضور اقتصادی ایرانیان استمرار یافت (Mccoy, 2008: 45-49). مؤسسه تجارتی غلامرضا کازرونی و پسران یکی از این مراکز اقتصادی بود که در زمینه صادرات و واردات انواع کالا در بحرین فعالیت می کرد (پیک خجسته، ۱۳۴۹/۳/۳۱ : ۲). با توجه به اینکه سهم بخش تجارت داخلی و خارجی در

تولید ناخالص داخلی ایران در طول دهه ۵۰ش/۷۰م به مراتب نسبت به گذشته افزایش یافته بود (11: Salehi Esfahani and hashem pesaran, 2008)، بحرین بازار جدیدی محسوب می‌گشت.

ب- توسعه خطوط هوایی و دریایی بحرین

در ابتدا به منظور مشخص نمودن ورود و خروج مسافران، در ۹ تیر ۱۳۴۹ روایید ورود همه اتباع بحرینی به ایران لغو شد (اطلاعات، ۱۳۵۰: ۱۹؛ ساکما، شناسه سند ۱۱۴۱۵/۲۲۰؛ ۷۵۸۵۰/۲۴۰؛ ۵۸۹۷۸/۲۴۰). سپس در ۲۴ شهریورماه این سال شعبه شرکت بیمه ایران در بحرین افتتاح شد (همان، ۱۹). در این سال پروازهای هواپیمایی هما با جت‌های مدرن از فرودگاه شیراز به بحرین برقرار شد (پیغام امروز، ۱۳۴۹/۱۱/۴: ۲؛ راه مردم، ۱۳۵۰/۵/۲۷: ۶). کشتیرانی ملی آریا نیز از طریق بنادر شاهپور، بوشهر و بندرعباس سفرهای منظمی را به بندرهای بحرین برقرار نمود. (بازار خاورمیانه، شماره ۱۳، دوره جدید، شماره پیاپی ۱۷۸، سه‌شنبه ۲۹ اسفند ۱۳۵۱). ارتباط هوایی و دریایی نقش مهمی در توسعه تجاری مابین ایران و بحرین ایفا نمود؛ زیرا بحرین دارای کمترین زیرساخت‌های مواصلاتی بود که آن هم در اختیار بریتانیا قرار داشت.

ج- امور مالی و بانکداری

گشایش شعبه بانک ملی ایران در فروردین ۱۳۵۰ در بندر منامه گام مهمی دیگری بود که در جهت توسعه روابط اقتصادی و مالی بین دو کشور برداشته شد (الجشعمی، ۲۰۱۶: ۶۳۰). تدریجاً روابط بانکی توسعه یافت، چنان‌که در اواخر دوره پهلوی دوم با دفترچه حساب پس‌انداز گردش بانک ملی امکان عملیات بانکی در شعبه بحرین برای تمام دارندگان به وجود آمد (رستاخیز، ۱۳۵۷/۶/۱: ۲۸). در این سال همچنین دو هیئت بازرگانی ایرانی و بحرینی از طرف مرکز توسعه صادرات ایران و اتاق بازرگانی بحرین به بحرین و ایران مسافرت نمودند و در زمینه توسعه مبادلات بازرگانی مذاکره به عمل آوردند (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۰: ۹۵). در خردادماه ۱۳۵۱ هیئت بازرگانی و بازاریابی ایران به سرپرستی معاون مرکز توسعه صادرات ایران و ۱۶ نفر از صاحبان صنایع کشور به بحرین سفر کردند و با مقامات دولتی و صاحبان صنایع بحرین در زمینه افزایش صدور کالاهای ساخت ایران به بحرین گفتگوهایی را انجام دادند (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۱: ۴۸: B).

د-بخش زارعت و دامداری

تلاش ایران برای توسعه بخش زارعی بحرین نیز از موارد مهم میان دو کشور بود. بخش مهمی از نواحی قابل زراعت بحرین در مناطق روستایی شمالی قرار داشت که بیشتر آنها را به صورت سستی، شیعیان که با ایران در ارتباط تنگاتنگی بودند و یا اصالت ایرانی داشتند، تشکیل می دادند (بلگریو، ۱۳۶۹: ۱۶۶). در شهریورماه سال ۱۳۵۱ سه دستگاه تراکتور از طرف سازمان برنامه ایران به اداره کشاورزی بحرین اهدا گردید (ساکما، شناسه سند ۲۲۰/۳۹۱۵). در مهرماه ۱۳۵۱ نیز به دعوت وزیر کشاورزی و منابع طبیعی ایران، یک هیئت پنج نفری به ریاست شیخ ابراهیم بن حمد آل خلیفه مدیرکل کشاورزی بحرین برای مشاهده پیشرفت های ایران در زمینه کشاورزی به ایران مسافرت نمود. هیئت بحرینی در مدت اقامت خود در ایران از تأسیسات کشاورزی و مزارع نمونه در رامسر، لاهیجان و رشت و همچنین تأسیسات شیلات ایران در بندر پهلوی (انزلی) بازدید به عمل آوردند و با وزیر کشاورزی و منابع طبیعی ایران ملاقات و در مورد توسعه روابط کشاورزی بین دو کشور مذاکره نمودند (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۱: B: ۴۸). کارشناسان وزارت کشاورزی ایران نیز جهت توسعه کشت درختان گرمسیری به بحرین اعزام شدند (ساکما، شناسه سند ۲۳۰/۳۷۳۶۲). در تاریخ ۲۷/ ۱۰/ ۱۳۵۳ شیخ عبدالله بن خالد آل خلیفه وزیر کشاورزی و شهرداری بحرین در رأس هیأتی از ایران بازدید نمود. در این سفر عبدالله بن خالد با منصور روحانی وزیر کشاورزی و منابع طبیعی ایران و چند تن از مقامات آن وزارت خانه گفتگو نمود. همچنین در این سال به دعوت وزارت کشاورزی و منابع طبیعی ایران عبدالله الشقیری معاون وزارت کشاورزی و شهرداری های بحرین، باقرالتاجر از وزارت اقتصاد و یعقوب الحمیر رئیس دیوان امیری بحرین جهت بازدید از تأسیسات بسته بندی گوشت، سردخانه ها و مجتمع های تولید شیر و گوشت به ایران مسافرت نمودند. در آبان ماه ۱۳۵۳ نیز هیأتی از مرکز توسعه صادرات ایران به بحرین سفر نمود و با حبیب قاسم مدیر تجارت و صنایع وزارت دارائی و معاون اتاق بازرگانی بحرین در زمینه همکاری های اقتصادی دو کشور ملاقات و مذاکره نمودند (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۳: ۴۸ - ۴۹). در اواخر این سال هیأتی از مقامات اقتصادی بحرین برای ایجاد صندوق طرح های کشاورزی به تهران مسافرت کردند. هدف اصلی، تامین اعتبار برای این صندوق بود که برنامه های زراعی کشورهای منطقه خلیج فارس و دریای عمان را پوشش می داد. این صندوق با همکاری و مشاورت سازمان خواربار جهانی تشکیل شده بود (مردم، ۱۳۵۳/۱۱/۱۹: ۲).

ر- مبادلات بازرگانی

آمار بازرگانی ایران و بحرین در شش ماه اول سال ۱۳۵۱
و مقایسه با دوره مشابه آن در سال ۱۳۵۰ (میلیون ریال)

موازنه بازرگانی	درصد از کل واردات ایران	واردات ایران از بحرین	درصد از کل صادرات ایران	صادرات ایران به بحرین	
+۵۶۸	۰/۰۵	۴۸۲	۰/۷۸	۱۰۵۰	شش ماهه اول سال ۱۳۵۰
+۷۵۴	۰/۱۰	۱۱۷۸	۱/۱۹	۱۹۳۲	شش ماهه اول سال ۱۳۵۱

منبع: (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۱: ۴۹)

حجم مبادلات بازرگانی و داد و ستد ایران و بحرین در نه ماهه اول سال ۱۳۵۲ ش نیز بالغ بر ۶ میلیون دلار گردید (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۲: ۳۸). در این سال ایران به توسعه واردات از این کشور اقدام نمود. بیشتر این کالاها در بحرین تولید نمی شد و به نوعی صادرات مجدد محسوب می گردید. در سال ۱۳۵۲ کالاهایی از جمله کنسرو خامه، شیرخشک کودکان، پنیر سفید، قهوه خام و بوداده، چای سیاه، ادویه جات، ذرت، آرد سبزی های خشک، قند و شکر، برنج، تنباکو و غیره به وزن ۴۶۹۵۵۳۱ کیلوگرم و به ارزش ۱۳۰۲۵۸۳۵۴ ریال از بحرین وارد شد. اگر چه این میزان تنها ۰.۸ درصد در بازرگانی ایران محسوب می شد، اما برای اقتصاد نوپای بحرین اهمیت فراوانی داشت (نشریه آمار بازرگانی خارجی ایران، شماره ۴، ۱۳۵۲: ۱۷، ۲۷، ۲۸، ۳۰، ۴۹).

صادرات بحرین به ایران در سال ۱۳۵۲

وزن (کیلوگرم)	ارزش (ریال)	درصد ارزش
۴۶۹۵۵۳۱	۱۳۰۲۵۸۳۵۴	۰/۰۸

منبع: (نشریه آمار بازرگانی خارجی ایران، شماره ۴، ۱۳۵۲: ۱۷)

در اواخر سال ۱۳۵۲ شیخ محمد بن مبارک وزیر خارجه بحرین از تهران دیدار کرد. در این سفر حبیب قاسم مدیر کل تجارت و صنایع وزارت دارایی و اقتصاد ملی بحرین با مقامات اقتصادی ایران درباره گسترش روابط بازرگانی رایزنی نمود (آیندگان، ۲۲ اسفند

سیاست دولت پهلوی دوم در توسعه مناسبات ... (محمدجعفر چمنکار) ۲۹۷

۱۳۵۲: ۱۲). تاسیس تعمیرگاه تجهیزات دریایی در بحرین و اهدای برخی وسایل مورد دولت بحرین از جمله دیگر اقدامات ایران در این سال بود (ساکما، شناسه سند ۲۲۰/۱۱۴۱۵).

ارزش مبادلات بازرگانی ایران و بحرین در نه ماه اول سال ۱۳۵۳ بالغ بر ۹ میلیون دلار گردید که نسبت به دوره مشابه آن در سال ۱۳۵۲ در حدود ۳ میلیون دلار افزایش داشت (همان: ۴۹). در سال ۱۳۵۴ صادرات ایران به بحرین با وجود رقابت شدید کالاهای خارجی، افزایش یافت و دولت بحرین برای ورود برخی از کالاهای ایرانی اظهار علاقه‌مندی نمود. در این سال «انوشیروان رئیس» ریاست کل مرکز توسعه صادرات ایران برای مطالعه درباره تأسیس یک مرکز تجاری ایران به بحرین مسافرت کرد و با مقامات مربوطه بحرینی مذاکراتی را انجام داد. همچنین در مذاکراتی که دولت بحرین با مقامات وزارت بازرگانی و شرکت معاملات خارجی ایران صورت داد، در حدود ۲۲ هزار تن سیمان و یک هزار تن روغن نباتی از ایران خریداری شد. (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۴: ۴۵). مرکز توسعه صادرات ایران در زمان ریاست هوشنگ شمس، فریرز قدر و ایرج قدر نیز یکی از مهم‌ترین سازمان‌های مرتبط با بدنه اقتصادی بحرین بود. در تاریخ ۱۸ بهمن ۱۳۵۴، احمد یوسف شیراوی وزیر صنایع و خدمات مهندسی بحرین به دعوت عبدالمجید مجیدی وزیر مشاور و رئیس سازمان برنامه‌بودجه به ایران سفر کرد و علاوه بر گفتگو با مجیدی، با امیرعباس هویدا نخست‌وزیر، دکتر اقبال رئیس هیئت‌مدیره و مدیرعامل شرکت ملی نفت ایران، فرخ نجم‌آبادی وزیر وزارتخانه جدیدالتأسیس صنایع و معادن و منوچهر تسلیمی وزیر بازرگانی پیرامون مسائل مورد علاقه دو کشور از جمله مسائل نفتی و اقتصادی، تشکیل شرکت‌های خانه‌سازی در ایران و بحرین، ایجاد شرکت‌های مشترک بازرگانی جهت تأمین کالاهای صادراتی و وارداتی دو کشور و خرید آلومینیوم مذاکره نمود (همان: ۴۵ - ۴۶). همچنین جواد وفا معاون امور بین‌المللی وزارت امور اقتصادی و دارایی ایران نیز جهت بررسی امکانات همکاری اقتصادی و فنی بیشتر به منامه عزیمت کرد (ساکما، شناسه سند ۲۴۰/۱۳۶۶۲۴). ارزش صادرات ایران به بحرین بدون احتساب صادرات نفت و فرآورده‌های آن در نه‌ماه اول سال ۱۳۵۴ بالغ بر ۳۲۱/۷۹۱/۰۰۰ ریال بود که نسبت به دوره مشابه سال گذشته آن ۷/۷ درصد کاهش داشت. همچنین ارزش واردات ایران از بحرین در خلال همین مدت بالغ بر ۳۳۸/۹۹۵/۰۰۰ ریال بود که نسبت به دوره مشابه سال قبل آن ۵۲/۹ درصد افزایش داشت (همان: ۴۶). روابط بازرگانی ایران و بحرین در سال

۱۳۵۵ و ۱۳۵۶ با سیر صعودی ادامه داشت. در سال ۱۳۵۵ ارزش صادرات ایران به بحرین به حدود ۴۸۰ میلیون ریال و در سال ۱۳۵۶ به رقم بی‌سابقه ۶۱۸ میلیون ریال رسید. در سال ۱۳۵۷ به علل تنش‌های سیاسی، ارزش صادرات ایران به بحرین به حدود ۵۴۱ میلیون ریال تنزل یافت. این در حالی بود که ارزش صادرات بحرین به ایران در سال‌های ۱۳۵۵ و ۱۳۵۶ به ترتیب ۱۱۰۸،۴۸۷، ۲۲۱ میلیون ریال بود (بیگدلی، ۱۳۶۴: ۶۴). به‌صورت کلی باهدف تقویت پادشاهی آل خلیفه، سیاست اقتصادی ایران با بحرین تعریف شده بود، چنان‌که در مجموعه اسنادی منحصربه‌فرد در سازمان اسناد ملی ایران پرونده‌ای در ۵۵ برگ و مورخ ۱۳۵۴-۱۳۵۵ با عنوان «بررسی همکاری‌های فنی و اقتصادی ایران و بحرین در چهارچوب روابط خارجی در جهت تقویت بودجه مالی آن کشور»، به‌وضوح چنین نقشی ذکر شده است (ساکما، شناسه سند ۲۴۰/۱۳۶۶۲۴).

۷. نتیجه‌گیری

جدایی بحرین از ایران در ابتدای دهه ۵۰ شمسی ۷۰ میلادی یکی از بحرانی‌ترین رخدادهای تاریخ معاصر ایران و حاکمیت پهلوی دوم بود که تبعات منفی آن در ادوار بعد نیز ادامه یافت. استقلال بحرین مورد انتقاد گسترده به‌خصوص در میان گروه‌های مخالف دولت شاهنشاهی قرار گرفت و آن را خیانتی به تمامیت ارضی ایران دانستند. بااین‌حال حاکمیت پهلوی باوجود آنکه شاه از افکار عمومی منفی ایران آگاه بود، توسعه روابط با بحرین و تقویت همه‌جانبه پادشاهی آل خلیفه را در دستور کار خود قرارداد. تلاش ایران در تثبیت پایه‌های پادشاهی بحرین در این دهه تحت‌تأثیر مجموعه عوامل زنجیروار سیاسی، اقتصادی و نظامی منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای صورت پذیرفت. پس از خروج نیروهای انگلیسی از خلیج فارس و انتخاب ایران به‌عنوان یکی از پایه‌های اصلی در نظریه دو ستون آمریکا و سیاست مشارکت جمعی نیکسون و کیسینجر، شاه خود را ملزم به تضمین ثبات در سراسر خلیج فارس از جمله بحرین دانست. بر اساس تفکرات دولت شاهنشاهی حضور پررنگ ایران در نتیجه گسترش روابط مسالمت‌آمیز با شیوخ جنوب تنگه هرمز، فرصت‌های جدیدی را برای ایران ایجاد می‌کرد تا ضمن مقابله با حملات رژیم‌های رادیکال عرب، با نگاهی به فراتر از دهه ۵۰ شمسی / ۷۰ میلادی، در یک محیط امنیتی بین‌المللی آرام‌تر، قدرت بازدارندگی خود را گسترش دهد و نقش پدرسالارانه خود را به جهان غرب و امارات کوچک خلیج فارس اثبات نماید. براین‌اساس سیاست‌مداران ایران ارزش این نقش

را بسیار بیشتر از حفظ بحرین دانستند که از دیدگاه توجیهی آنان، کشوری کوچک و فاقد توانمندی اقتصادی و ذخائر انرژی یا اهمیت سوق الجیشی نظامی بود و حفظ یا عدم همکاری با آن می‌توانست بالقوه یا بالفعل بازیگری نوین دولت پهلوی را خدشه ساز نماید. بر اساس تحلیلی دیگر تقویت پایه‌های نظام پادشاهی آل خلیفه می‌توانست ضمن گسترش مبادلات اقتصادی، الگویی برای دیگر کشورهای عرب خلیج فارس در اعتماد به تحرکات ایران و توسعه روابط نیز باشد. همچنین سیاست‌مداران ایران بر این اعتقاد بودند که توسعه مناسبات با خاندان آل خلیفه می‌توانست بحرین را وامدار و وابسته به ایران نماید و ضمن دورکردن آنان از سیاست‌های ضدایرانی اعراب تندرو، قدرت چانه‌زنی تهران را در مذاکرات با سایر کشورهای منطقه افزون سازد، یعنی همان الگویی که در رابطه با کشور عمان اتخاذ گردید. سفرهای مکرر هیئت‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و ورزشی ایران و بحرین بخشی از این رویکرد دولت پهلوی دوم نسبت به دولت منامه بود که با انتقادات فراوان از سوی مخالفان استقلال بحرین همراه گشت. کمک‌های همه‌جانبه دولت شاهنشاهی یکی از مهم‌ترین عوامل تداوم پادشاهی آل خلیفه پس از استقلال باوجود بحران‌های سیاسی و مشکلات ناشی از نقصان تولید نفت در این کشور بود. اگر چه تحولات آینده از جمله کشف ذخائر گاز در ناحیه الخوف بحرین حاوی بیش از ۲۶۳ میلیارد مترمکعب گاز طبیعی، رشد صنایع تبدیلی نفت از جمله ساخت پالایشگاه، پتروشیمی، تعمیر کشتی، صنعت آلومینیوم، بانکداری و خدمات تجاری و مالی نشان داد که پیش‌بینی دولت پهلوی در مورد عدم ارزش اقتصادی و منطقه‌ای بحرین بر اساس تحلیل صحیحی صورت نپذیرفت. از دیدگاه سیاسی تا اواخر دوره پهلوی دوم نیز بحرین به‌سوی عربستان گرایش شدید یافت و در ماجرای انتقاد از اعاده جزایر سه‌گانه، استفاده از عنوان خلیج عربی، عدم‌پذیرش ترتیبات امنیتی شاه و همراهی با تشکیل شورای همکاری‌های خلیج فارس، در کنار سایر شیوخ جنوب تنگه هرمز قرار گرفت.

۳. مسافرت شیخ عیسی بن سلمان پادشاه بحرین به ایران

کتابنامه

اسناد

آرشیو اسناد وزارت امور خارجه، سند شماره ۵۴-۹۸-۱۰۵۶

آرشیو سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران «ساکما»، شناسه اسناد ۱۹۵۲۵/۲۹۷؛ ۲۷۳۲۷/۲۶۴؛ ۲۹۳/۶۷۵۴۵؛ ۲۶۴/۲۷۱۹؛ ۱۱۴۱۵/۲۲۰؛ ۲۴۰/۷۵۸۵۰؛ ۲۴۰/۵۸۹۷۸؛ ۲۹۷/۲۲۶۸۸؛ ۲۹۷/۴۸۹۲۲؛ ۲۹۷/۴۶۹۳۱؛ ۲۴۰/۱۳۲۸۶۰؛ ۲۳۴/۳۵۳۴؛ ۲۴۰/۱۳۶۶۲۴؛ ۲۴۰/۱۳۶۶۲۴؛ ۲۴۰/۱۱۴۱۵؛ ۲۳۰/۳۷۳۶۲

آرشیو مرکز اسناد انقلاب اسلامی، شماره پرونده ۳۰۶، شماره کاربرگ ۱۵، کد پرونده ۱۲۱۳-۳؛ شماره پرونده ۳۰۶، شماره کاربرگ ۷، کد پرونده ۱۲۱۳-۳؛ شماره پرونده ۲۵۱۵، شماره کاربرگ ۲۸، کد پرونده ۲۰۸۴۲-۱

کتاب

بلغریو، چارلز، (۱۳۶۹)، سفرنامه لایخ، ترجمه حسین ذوالقدر، تهران: انتشارات آناهیتا
دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی، (۱۳۸۸)، کتاب سبز بحرین، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
گاهنامه پهلوی، (۱۳۶۴)، گاهنامه پنجاه سال شاهنشاهی پهلوی، به اهتمام کتابخانه ملی پهلوی، ج ۴، پاریس: انتشارات سهیل

سیاست دولت پهلوی دوم در توسعه مناسبات ... (محمدجعفر چمنکار) ۳۰۱

مسعودی، فرهاد، (۱۳۵۴)، پیروزی لبخند، تهران: انتشارات اطلاعات

میر فندرسکی، احمد، (۱۳۸۲)، در همسایگی خرس، دیپلماسی و سیاست خارجی ایران از سوم شهریور ۱۳۲۰ تا ۲۲ بهمن ۱۳۵۷، تهران: انتشارات نشر علم

وزارت امور خارجه، (۱۳۴۹)، روابط خارجی ایران در سال ۱۳۴۹، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه

وزارت امور خارجه، (۱۳۵۰^۴)، روابط خارجی ایران در سال ۱۳۵۰، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه

وزارت امور خارجه: (۱۳۵۱^B)، روابط خارجی ایران در سال ۱۳۵۱، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.

وزارت امور خارجه: (۱۳۵۲)، روابط خارجی ایران در سال ۱۳۵۲، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.

وزارت امور خارجه، (۱۳۵۵^E)، روابط خارجی ایران در سال ۱۳۵۵، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.

وزارت امور خارجه، (۱۳۷۴)، گزیده اسناد خلیج فارس، جلد چهارم، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.

وزارت امور خارجه، (۱۳۵۴)، روابط خارجی ایران در سال ۱۳۵۴، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.

وزارت امور خارجه، (۱۳۵۳)، روابط خارجی ایران در سال ۱۳۵۳، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.

وزارت امور خارجه، (۱۳۵۵^F)، روابط دولت شاهنشاهی با کشورهای حوزه مسئولیت اداره نهم سیاسی، امارات عربی متحده، بحرین، عمان، قطر در پنجاه سال شاهنشاهی پهلوی، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه

مقالات

امین، حسن، (۱۳۸۶)، بحرین چگونه از ایران جدا شد؟ درس هایی برای امروز و فردا، مجله حافظ، شماره ۴۶، آبان و آذر

صباغیان، نوشین، (۱۳۹۰)، بررسی عملکرد مدرسه اتحاد ملی ایرانیان در بحرین، فصلنامه مطالعات تاریخی، شماره ۳۳، تابستان

مقتدر، هوشنگ، (۱۳۵۲)، انصراف ایران از ادعای خود بر بحرین، فصلنامه دانشکده حقوق و علوم انسانی، شماره ۱۳

نشریات

اطلاعات، (۱۳۵۰)، روزنامه اطلاعات سال ۱۳۵۹، شماره ۱۲، تهران: انتشارات اطلاعات

روزنامه اطلاعات، ۱۳۴۹/۱/۱۰؛ ۱۳۴۹/۱/۱۶؛ ۱۳۴۹/۱/۱۵؛ ۱۳۴۹/۱/۱۸؛ ۱۳۴۹/۱/۱۹؛ ۱۳۴۹/۱/۲۴؛ ۱۳۴۹/۳/۲۵؛ ۱۳۴۹/۲/۲۴؛ ۱۳۴۹/۱۴/۲؛ ۱۳۴۹/۲/۲۶؛ ۱۳۴۹/۲/۲۷؛ ۱۳۴۹/۲/۲۸؛ ۱۳۴۹/۷/۱۴

۳۰۲ جستارهای تاریخی، سال ۱۶، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۴

۱۳۴۹/۳/۲؛ ۱۳۴۹/۳/۳؛ ۱۳۴۹/۳/۴؛ ۱۳۴۹/۳/۵؛ ۱۳۴۹/۳/۲۴؛ ۱۳۴۹/۳/۲۶؛ ۱۳۴۹/۳/۲۸؛ ۱۳۵۰/۵/۲۴؛ ۱۳۵۲/۳/۷

روزنامه امید ایران، شماره ۸۱۷، ۱۳۴۹

روزنامه آیندگان، ۱۳۴۸/۱۰/۱؛ ۱۳۴۹/۱/۲۲؛ ۲۲ اسفند ۱۳۵۲

روزنامه پیغام امروز، ۱۳۴۹/۱۱/۴

روزنامه پیک خجسته، ۱۳۴۹/۳/۳۱

روزنامه خراسان، ۱۳۵۱/۲/۲۲

روزنامه راه مردم، ۱۳۵۰/۵/۲۷

روزنامه رستاخیز، ۱۳۵۷/۶/۱

روزنامه کیهان، ۱۳۵۰/۱۱/۱۵

روزنامه مجاهد، ۱۳۵۰/۱۰/۲

روزنامه مردم، ۱۳۵۳/۱۱/۱۹

فصلنامه نشریه آمار بازرگانی خارجی ایران، شماره ۴، ۱۳۵۲

مجله بازار خاورمیانه، شماره ۱۳، دوره جدید، شماره پیاپی ۱۷۸، سه شنبه ۲۹ اسفند ۱۳۵۱

مهنامه ارتش شاهنشاهی، شماره ۲، ۱۳۴۹

نشریه سازمان چاپ و انتشارات شهرت ما، ۱۳۵۳

عربی

زويد الجشعمی، احمد یونس، (۲۰۱۶)، البحرين بين الاحتلال البريطاني و الادعاءات الايرانية حتى نیل الاستقلال عام ۱۹۷۱م، مجلة كلية التربية الأساسية للعلوم التربوية والإنسانية/جامعة بابل، تشرين أول، الاعدد ۲۹، صص ۶۲۳-۶۴۲

لاتین

Mc coy, Eric A. (2008), Iranians in Bahrain and the United Arab Emirates, Migration, Minorities, and Identities in the Persian Gulf Arab, The university of Arizona

RUBIN, MICHAEL, (2014), Are Bahraini Shi'ites Puppets of Iran?, American Enterprise Institute, June

Salehi Esfahani, Hadi , Hashem Pesaran.m, (2008), The Iranian Economy in the Twentieth Century: A Global Perspective, Iranian Studies, Vol. 42, No. 2 (Apr., 2009), pp. 177-211